

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Kazaxbaeva Anargul Tolibaevna.
T.Qayıpbergenovtiń “Túsiniqsizler”
romanında qollanılğan naqıl-
maqallardıń pragmatikalıq xızmeti //
«O‘zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 844–847. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910167](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910167)

T.QAYIPBERGENOVTIŇ “TÚSINIKSIZLER” ROMANINDA QOLLANILĜAN NAQIL-MAQALLARDIŇ PRAGMATIKALIQ XIZMETI

Kazaxbaeva Anargul Tolibaevna

f.i.k. docent

Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik universiteti

e-mail: kazakbaevaanargul7@gmail.com

Annotaciya: Bul maqalada qaraqalpaq jazıwshısı T.Qayıpbergenovtiń “Túsiniqsizler” romanında qollanılğan naqıl-maqallardıń pragmatikalıq jasırın máni ańlatıp keliwi máseleleri sóz etiledi.

Gilt sózler: pragmatika, jasırın máni, naqıl-maqal, sóylew iskerligi.

Til bilimi tariyxında názer awdarsaq, insannıń sóylew iskerligi menen baylanıslı máselelerdi úyreniw erte dáwirlerden baslap-aq, ilimiy-teoriyalıq áhmiyetke iye bolıp kelgen. Hár qanday ilimniń rawajlanıwı belgili bir basqışlardı óz ishine aladı. Olar óz dáwiri ushın jańalıq sıpatında kórinse, keyingi dáwirler ushın ilim tiykarlarınń qalıplesiwinde teoriyalıq baza xızmetin atqaradı. Sonlıqtan hár bir dáwirge tán kóz-qaraslar ilimniń rawajlanıwına xızmet etiwshi faktor sıpatında bahalanadı. Insannıń sóylew iskerligi menen baylanıslı máseleler lingvistikalıq táliymatlardıń tiykarı bolıp tabıladı.

Házirgi zaman til bilimi ekstralingvistika, intralingvistika hám komparativistika tarmaqlarınan ibarat bolıp, olardıń barlıǵında insannıń sóylew iskerligi úyreniledi. Hám memizge belgili, sóylewde insannıń pikiri menen birge onıń ruwxıy dúnyası da óz sáwleleniwiniń tabadı. Sóylewdegi ashıq hám jasırın mánilerdi izertlep úyreniw, insannıń ózligin sóylegen sózi arqalı ańlata alıwı sıyaqlı máselelerdi úyreniw búgingi xalqımızǵa tán turmıs tárizi, milliy ideologiya hám milliy ideya túsiniqleriniń áhmiyetin túsindirip beriwde úlken áhmiyetke iye. Usı kóz-qarastan alıp qaraǵanda, insannıń obyektiv dúnyadaǵı jámiyetlik iskerliginiń kórinisi bolǵan onıń «háreket» tegi, «janlı» sóylewin izertlew tek teoriyalıq til bilimi ushın emes, al onıń psixolingvistika, sociolingvistika, lingvistikalıq geografiya, kommunikativlik til bilimi, neyrolingvistika sıyaqlı tarmaqları ushın da úlken áhmiyetke iye.

Insannıń obyektiv dúnyadaǵı barlıq jámiyetlik is-háreketleri onıń sóylew iskerliginde óz kórinisin tabadı. Sonıń ushın insannıń sóylew iskerligin úyreniw onıń ruwxıy dúnyası menen tanısıw imkaniyatın beredi. Pragmatika til biliminiń jańa bir teoriyalıq hám ámeliy tarmaǵı bolıp tabıladı. Ol insannıń jámiyetlik iskerligin ózinde sáwlelendiriwshi sóylew, pikir alısıw jaǵdayında kózge taslanatuǵın process, sóylew iskerligine tán kommunikativ niyet, sóylew iskerligine baylanıslı jaǵdaydıń tásiiri menen baylanıslı máselelerdi úyrenedi.

«O‘zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo‘shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

Pragmalingvistika qaraqalpaq til bilimi ushın ele jańa taraw bolıp esaplanadı. Pragmatikanıń payda bolıwı tiykarınan pikir alısıwda, jazıwda payda bolǵanlıqtan onıń kórkem shıǵarmalarımızdan izleseک boladı. Bul baǵdarda biz maqalamızda jazıwshı T.Qayıpbergenovtıń “Túsiniksizler” romanı tilinde qollanılǵan naqıl-maqallardıń pragmatikalıq qollanılıwın kórip shıǵamız.

Insan ómirin qamtıp alatuǵın kórkem ádebiyat hám onıń tili sol millettiń jeke, eń tiykarǵı, xarakterli ózine tán sıpatın kórsetedi. Kórkem shıǵarma tiliniń oǵada kóp qabatlanǵan tillik qurılısında ana tilde bar bolǵan seske, sózge, mánige, strukturaǵa, stil túrlerine hám t.b. baylanıslı ózinshelik belgiler kórinedi. Kórkem shıǵarmanıń sestin baslap tekstke shekemgi pútkil tillik qurılısında til birlikleriniń hár biriniń ózinshelik kórkemlik qásiyetleri, xızmetleri, wazıypaları bar.

Házirgi til biliminiń eń áhmiyetli wazıypalarınıń biri-milliy tillerdiń qalıplesiw hám rawajlanıw basqıshların ele de tereńirek izertlew bolıp tabıladı. Ádebiy tildiń rawajlanıw tariyxın úyreniwde xalıqtıń mádeniy turmısında ayrıqsha orın iyeleytuǵın kórkem sóz sheberleriniń shıǵarmaların lingvistikalıq baǵdarda izertlew úlken áhmiyetke iye.

Usınday ayrıqsha izertlewdi talap etetuǵın kórkem shıǵarmalar iyesi T. Qayıpbergenovtıń romanları bolıp esaplanadı. T.Qayıpbergenov XX ásirdeń belgili jazıwshısı. Ol óziniń kóp ǵana dóretpeleri menen qaraqalpaq ádebiyatında úlken iz qaldırdı. Onıń ocherkleri, gúrrińleri, romanları milliy kórkem prozamızdı bayıtıwda úlken rol oynadı. Onıń bir ǵana “Túsiniksizler” romanın alıp qaraytuǵın bolsaq, onda xalqımızdıń tariyxı súwretleniw menen birge, sol xalıqtıń kún-kórisi, úrp-ádet dástúrleri de sóz etilgen. Jazıwshı roman qaharmanlarınıń minez-qulqın ashıp beriwde, súwretlenip atırǵan qubılıstı ayrıqsha etip kórsetiwde tildiń ózgeshe qurallarınıń biri pragmatikalıq usıllardan da ónimli paydalanǵan. Bul usıl arqalı beriw oqıwshıǵa tuwrıdan-tuwrı atap, kórsetip bermey onda kórkem hám tereń oy-pikir oyatadı.

Til biliminiń jańa tarawlarınıń biri bolǵan pragmalingvistikada tillik birliklerdi tańlap alıw, olardı qollanıw hám de usı qollanılıp atırǵan birliklerdiń sóylew qatnasıwshıları- subyektleri menen óz ara múnásibeti, konteksttegi jaǵday, orın, waqıt hám basqa faktorlardıń mánige tiygizetuǵın tásirin úyrenedi. Sóylewde jiyi qollanıwshı naqıl-maqallar da tap sonday konteksttegi jaǵday, orın, waqıtqa qarap tańlanadı.

Naqıl-maqallar processke tez tásir etiwı, tásirsheń xarakterge iye bolıwı menen basqa tillik birliklerden ajıralıp turadı. Sol sebepli naqıllardı tap kerekli ornında tawıp islete alıw sóylewdiń anıq hám tınıq shıǵıwına sebepshi boladı. Naqıllar hám tamamlanǵan, hám tereń mánige iye bolǵanlıqtan ol gápke, sóylew aktine, bazıda óz mazmunında intenciyanı tolıq bayanlaǵan halda tekst yaki diskursqa da teń keledi¹.

Naqıl-maqallar xalıqtıń ásirler boyı puqtalap, atadan balaǵa, góneden jańaǵa ótkerip, saqlap kelgen hasıl ǵáziynesi. Naqıl-maqallarda ayılmaytuǵın sóz, ashılmaytuǵın sır joq. Onda jaqsılıq penen jamanlıq, dos penen dushpan, ashshı

¹ Abdullaeva N.E. Ingliz xalq maqollari tarkibidagi graduonimik munosabatlarninh lingvopragmatik jihatları. Xorijiy filologiya, №3, 2022, 27-bet.

menen dushshi, hadallıq penen haramlıq, sanalıq penen sadalıq sıyaqlı birqansha turmis detalları sóz etiledi.

Kórkem ádebiyattıń úlken wákilleri ózleriniń filosofiyalıq oy-pikirlerin xalıq naqıl-maqalları menen bezegen. Oǵan ózleriniń danalıq pikirleri menen úleslerin qosıp otırǵan. Naqıl-maqallar arqalı pragmanın sáwleleniwi “Túsiniksizler” romanı qurılısında kóplep tabıladı. Mısalı:

1. Xan sarayınan shıǵıwdan túrkiy axun inglislerdiń “*Tawıq penen ǵarǵa jarıssa hákkeniń kúlkisi jer jańǵırtadı*” degen naqılın eslep, dawısınıń barınsha shaqalaqlap kúldi de, birewdiń hákke dewinen qorqıp birden tım-tırıs boldı. (35-bet).

Joqarıda berilgen bul mısalda “tawıq penen ǵarǵa jarıssa hákkeniń kúlkisi jer jańǵırtadı” naqılın ushıratıw múmkin. Yaǵnıy, bul arqalı adamlardıń bir-birinen aspaytuǵın kún-kórisi haqqında ayılǵan. Adamlarǵa tán qásiyetler haywanlar mısasında qaharman tilinen ıqshamlı etip berilgen.

2. Ha, bárekella! – Ol Ernazardıń jaqınlaǵanın kórip bas wázirdiń ayaqlarındaǵı gúlmıyıqlı sarı gewishlerin maqtawǵa ótip, dawısın kóterdi. – Nayatıy jaqsı gewishler tapqansız. Bunday gewishlerdi ullı xanıımız ele kiygen joq. Aquń alaqańı menen bas wázirdiń gewishlerin sıpırdı. Ol óz náwbetinde aqunıń arqasınıń shańın qaqtı. Ernazar ishinen: “*eshek-eshekti qarızǵa qasıydı*” degen usı dá! dep, biraq elestirmegen bolıp qasına kelip tur edi. Bas wázir bir qolı menen onıń belbewinen usladı. (87-bet)

Bul mısalda bolsa “*eshek-eshekti qarızǵa qasıydı*” naqılı berilgen. Bul arqalı avtor roman qaharmanları bolǵan ruw biyleriniń alawızlıǵı, bası birikpeytuǵınlıǵın súwretlemekshi bolǵan. Sonday biylerdiń oylasıqlarınıń birinde biylerdiń bir-birin satıp qoyatuǵınlıǵı, ne islese de xanǵa jetip baratuǵınlıǵı usı naqıl tiykarında ashıp berilgen. Sonıń menen birge, avtor insandardıń bir-birewin kóre almasa da, biraq jalǵannan bir-birin maqtap turatuǵınlıǵın, insandardaǵı ayırım usınday jaǵımsız illetlerdi aytpaqshı boladı.

3. - Balam, qıyalıńdı oqıp turǵan sekilimen. “*Ósher aldınan hár qanday shıra jaqtıra qórine baslaydı*”. Bul naqıldı ekinshi ret esitkenine me yamasa qızdı anasınıń kemsitkenine me, Ernazardıń júregin ot tesip ótkendey jáne qas-qabaǵı jabıldı. Ashıw menen nırqqa sıymaytuǵın sóz ayıp salmaw ushın astıǵı ernin qattı qımdı. (106-bet)

Joqarıdaǵı mısaldaǵı ayırıqsha etip kórsetilgen naqılada adamlardıń ómirdegi ornı, basqa insanlar ushın áhmiyeti, insandardıń bir-birine kóz-qarası, ol haqqındaǵı pikirleri názerde tutılǵan.

4. Qaraqalpaqlarda mınaday naqıl bar: “*Ájeline asıqqan ǵarǵa búrkit penen oynaydı*”. Bilseńiz, Alakóz palwan ájeline asıqqan ǵarǵa. Al endi xan sarayın táriyipleyn be? Xan sarayı sırttan hám qızıq, hám qorqınışlı. (130-bet)

Bul mısaldaǵı naqıl da dál ornında orınlı qollanılǵan bolıp, Ernazar palwandı kóre almawshılar tárepinen qollanılǵan. Oǵan jamanlıq oylaw ushın ayırım qaharmanlardıń oylasıw keshesinde Ernazardı óz ájeline asıqqan ǵarǵa sıpatında táriplese, ózlerin quslardıń patshası búrkitke teńep sóyleydi.

Kórkem shıǵarmalarda naqıl-maqallar shıǵarma tiliniń arasın dánekerlewshi obrazlıq qural retinde ayılajaq pikirdi tolıqtırıp otıradı. Naqıl-maqallardaǵı ózine tán bolǵan qásiyet, onda tımsallap sóylew basım bolıp keledi. Naqıl-maqallardaǵı

kóp mánililik, astarlı obrazlı etip beriw, sóz qollanıw-xalıqtıń aqıl oyınıń, tájiriybesiniń, sóz sheberliginen dárek beredi. Mısalı:

4. -Húrmetli bas wázir, *at ólse taǵa qaladı, batır ólse dańq qaladı*. Al, mendey gárip axun ólse ishinde ne qalatuǵına pámim alıspay oylasajaq edim. (28-bet)

Bul mısalda *at ólse taǵa qaladı, batır ólse dańq qaladı* naqılınıń qollanǵanın kóremiz. Bul naqıl kóbinese jaqsı, xalıq qádirleytuǵın adamlar dúnyadan ótkende izinen ayılatuǵın xalıq naqılı bolıp tabıladı. Naqıl romanda axun tilinen bayanlanıp, ózin basqalar kibi kerekli adam qılıp kórsetiw ushın qollanılǵan.

Ulıwma alǵanda, roman qurılısında bul sıyaqlı naqıl-maqallardı ele de kóplep ushırıtuǵa boladı. Hátteki, shıǵarmada qollanılǵan eń kóp leksikalıq birlik bul-naqıl-maqallar desek te boladı. Sebebi, xalqımız ázelden sózge sheshen, gápke sheber xalıq bolǵan. Sonıń ushın da romandaǵı baslı qaharmanlar Aydos, Dospan, Qumar sıyaqlı qaharmanlar hár bir gápin astarlap, naqıl menen sóylegen. Shıǵarma qaharmanların bunday etip súwretlew jazıwshınıń sheberliginen dárek beredi. Óytkeni, jazıwshı bunday usıl arqalı personajlardıń kelip shıǵısın, qanday adam ekenligin, minez-qulqın tolıq ashıp beriwge erise alǵan. Romanda qollanılǵan naqıl-maqallardıń hámmesi kórkem shıǵarmanıń tiykargı elementine aylanǵan hám orınlı qollanılǵan.

Juwmaqlap aytqanıımızda, T.Qayıpbergenovtıń “Túsiniksizler” romanında xalıq bay mádeniy tariyxıy turmısınan sóz etiwshi naqıl-maqallardı qollanıw arqalı da pikir tásirsheńligin arttırıwda, súwretlenip atırǵan waqıyanı shubarlamay, astarlı mánide ekinshi adamǵa tez tásir ete alatuǵınday etip paydalanǵan. Jazıwshı usı jol arqalı insan ruwxına tereń kirip barıw, onıń estetikalıq álemin iyelew arqalı óziniń gózlegen kórkemlik niyetin ámelge asırǵan. Sonıń ushın da, T. Qayıpbergenovtı qaraqalpaq ádebiy tilin belgili dárejede bayıtqan kórkem sóz ustası dep bahalawǵa boladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Abdullaeva N.E. Ingliz xalq maqollari tarkibidagi graduonimik munosabatlarninh lingvopragmatik jihatlari. Xorijiy filologiya, №3, 2022.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1990
3. Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Тошкент, «Akademnashr», 2013.
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Тошкент, 2008.
5. Қайыпбергенов Т. Тусиниксизлер. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1979